

Pericole globale ale modernității reflexive ***O perspectivă etologică***

Title: The global Hazards of reflexive modernity. An ethological perspective

Abstract: Exploding development of knowledge and the more and more extended market have required and accompanied the transition from industrial society, of simple modernity, characterized by redistribution of wealth, to postmodern society, of reflexive modernity, characterized by the redistribution of risk. Risk society is facing many dangers, both at individual and organizational top level, threats from new social and organizational activities. Regardless of the perspective from which these hazards are identified and analyzed, the approach is to contribute to the difficult process of collective awareness of these issues - prerequisite for shaping initiatives, programs and ways of their solution.

Keywords: social evolution, contemporary society, risk society, simple modernity, reflexive modernity

Societatea de risc și distribuția „relelor”

Periodizarea schimbărilor sociale, ulterioare dispariției societății tradiționale în lumea occidentală, cuprinde, în viziunea lui Ulrich Beck (1992), două mari etape: modernitatea simplă, sinonimă cu dezvoltarea societății industriale și modernitatea reflexivă, caracterizată de dizolvarea lentă a structurilor și relațiilor sociale bazate pe formele de conștiință colectivă (cultura de clasă, rolurile familiale etc.) în paralel cu accentuarea individualizării dictate de piață. Dezvoltarea explozivă a cunoașterii și piața tot mai extinsă au impus și însoțit tranziția de la societatea industrială, a modernității simple, caracterizate de redistribuirea bunăstării, la societatea postmodernă, sau a modernității reflexive, caracterizate de redistribuirea riscului. Nu este vorba doar de riscul pe care trebuie să și-l asume fiecare individ în aceasta lume contemporană a schimbărilor accelerate, lume în care trebuie să-și găsească propriul sens al vieții, să-și construiască propria biografie, confruntat fiind cu o mulțime de incertitudini dar și de oportunități ce îl forțează să ia decizii fundamentale; este vorba și de riscurile societății în ansamblul ei, confruntate cu fenomenul de globalizare, în care statele naționale își diminuează până la dispariție caracterul corporatist și identitatea națională. Societatea de risc se confruntă cu numeroase pericole, atât la nivel de individ, cât și la nivel organizațional superior, pericole generate de noile relații sociale și activități organizaționale.

Individualizarea tot mai puternică, obligarea individului să-și asume noi roluri și identități, să le schimbe în funcție de oportunități și interese, generează o competiție acerbă, noi provocări și dileme, schimbări majore de personalitate, cu efect imediat în planul vieții personale și al relațiilor cu cei din jur, cu grupurile, comunitățile și instituțiile noii modernități. În același timp, dezvoltarea explozivă a științei și tehnologiilor de vârf în această societate globală fluidă, extinderea și dezvoltarea pieței la un nivel nemaifântlnit în istorie, având la bază interese specifice puternice, corporatiste și transnaționale, determină apariția nu doar a unei competiții sufocante, atât la nivel individual cât și la nivel organizațional, ci și în numeroase și grave situații conflictuale. O analiză, chiar și parțială, a acestor pericole majore ale modernității reflexive este absolut necesară pentru conștientizarea lor colectivă în ideea găsirii de soluții pentru depășirea lor sau măcar pentru diminuarea potențialului lor conflictual până sub limita evitării unor consecințe catastrofale ireversibile. În cele ce urmează, vom prezenta o posibilă evaluare a acestor pericole globale din perspectivă etologică.

Konrad Lorenz - după o viață întregă dedicată studiului animalelor, al căror comportament se subsumează cât se poate de logic unei deveniri organice, în care rolul crucial revine celor doi mari arhitecți ai menținerii speciei, dar și ai evoluției: mutația și selecția – manifestă o îngrijorare profundă atunci când vine vorba de studiul comportamentului uman în lumea contemporană (Lorenz, 1973/1996). Războaiele, înarmarea continuă, sfărâmarea tradiției, competiția dusă până la limitele absurdului în paralel cu atomizarea societății i se par semnele unor grave boli sociale rezultate din perturbări patologice ale comportamentului omului, care, în mod normal, ar fi trebuit să servească menținerii speciei umane, nu distrugerii ei.

Omul are cu certitudine porniri înnăscute, impulsii, instincte, dar nu poate fi redus la acestea. Dacă în cazul animalelor, comportamentul este în mod covârșitor determinat filogenetic, în cazul omului, componenta culturală este hotărâtoare. Comune și animalelor și omului sunt mecanismele de reglare, care, în funcție de semnalul primit de la stimulii exteriori (*feedback* negativ sau pozitiv), produc modificări, reglaje ale comportamentului în măsură să servească aceluiași scop final: perpetuarea speciei.

Se pare că, în cazul omului, tocmai aceste circuite de reglare suferă perturbări majore, datorate în principal contextului social caracteristic noii modernități, în continuă expansiune.

Suprapopulare și alienare

Înghesuirea a tot mai mulți oameni pe un teritoriu fizic limitat, marile aglomerări urbane cu ritmul lor trepidant de viață, diluează uneori până la dispariție sentimentele firești precum iubirea față de aproapele nostru, capacitatea de a întemeia și cultiva prietenii durabile, simpla comunicare cu vecinii. Suprapopularea determină o selecție instinctivă a prietenilor, omul nefiind structural capabil să întrețină relații apropiate cu prea mulți semenii. Apare astfel necesitatea de a nu se implica emoțional în problemele altora pentru a nu lua asupra sa prea multe poveri sentimentale. Ceea ce, în final, conduce la izolare, la atomizarea societății, la cufundarea individului în marea masă de semeni anonimi, la creșterea agresivității în zonele prea aglomerate și, în cele din urmă, la o indiferență nocivă față de ceilalți, sinonimă cu dezumanizarea. „Cu cât avansează la oameni procesul contopirii cu gloata, cu atât mai stringent se vede pus fiecare individ în parte în fața necesității de a nu se implica emoțional, astfel încât în zilele noastre e posibil ca tocmai în cele mai mari metropole să se petreacă tâlhării, crime și violuri ziua în amiază mare și pe străzile circulate, fără ca vreun trecător să intervină” (Lorenz, 1973/1996, 22)

Chestiunea suprapopularii a făcut subiectul unei celebre dar și controversate teorii lansate în 1798 de către Thomas Robert Malthus, în *Eseu despre principiul populației*¹, teorie ce contracara viziunile optimiste ale vremii, privind capacitatea nelimitată de perfecționare a societății, împărtășite de William Godwin sau de marchizul de Condorcet. Malthus susținea că puterea de creștere a populației este mult superioară puterii planetei de a asigura subzistența omenirii, deoarece populația crește în progresie geometrică, în timp ce resursele cresc în progresie aritmetică. Sărăcia tot mai accentuată va determina o tendință de scădere a populației, dar și o

¹ Malthus, Thomas, *An Essay on Population Principle*, publicat în șase ediții completate și revizuite, între 1798 și 1826.

presiune asupra creșterii productivității, care poate ridica standardul general de viață, ducând la o altă creștere a populației și astfel ciclul se reia.

Creșterea productivității nu va putea susține creșterea geometrică a populației, astfel încât sărăcia și mizeria tot mai accentuate, precum și viciile umane vor genera inevitabil catastrofe umanitare: pandemii, foamete, războaie, care vor duce la scăderi majore ale populației. Deși le consideră pe acestea reglaje necesare, pozitive, Malthus nu rămâne un spectator cinic, ci avansează soluții care ar putea avea un efect similar în diminuarea ratei de creștere a populației, pentru a reduce cât mai mult posibil magnitudinea mortalității premature generate de respectivele dezastre. Spre exemplu, înmulțirea populației poate fi ținută sub control prin: creșterea vârstei de căsătorie, abținerea în perioada premaritală, controlul nașterilor, avorturi, cultivarea celibatului. Nu propune, dar nici nu exclude posibilitatea ca în viitor să se ajungă la generalizarea impunerii celibatului în cazul persoanelor cu handicap (*bad specimens*), idee ce anticipează teoria eugeniei, ce va fi lansată în 1886 de Francis Galton.

Criticat cu înverșunare de unii, apreciat cu entuziasm de alții, Malthus s-a dovedit un vizionar. Ultimele secole ale mileniului al II-lea au fost marcate de o scădere bruscă a mortalității, determinate de invenții precum penicilina, DDT-ul și metodele de depoluare a apelor (Huxley, 1958/2003, 347), ce nu au fost însoțite și de o scădere corespunzătoare a natalității, astfel încât creșterea populației a continuat cu rapiditate. Revoluția industrială și apoi revoluția științifică au făcut posibile eradicarea unor maladii teribile și îmbunătățirea calității vieții, dar, pe de altă parte, secolul XX a fost marcat de războaie și dictaturi fără precedent. Debutul mileniului III marchează o atenuare a ratei de creștere a populației, între altele și prin modalități întrevăzute de Malthus: creșterea vârstei de căsătorie, contracepție etc. Problema suprapopulării, însă, rămâne. Izolarea și alienarea individului, atomizarea societății în marile aglomerații urbane pot fi explicate prin faptul că omul este un animal teritorial și are o teama înnăscută față de străini. Invadarea spațiului său personal, mai ales în marile aglomerații, multitudinea de chipuri necunoscute pe care le întâlnește continuu îl împing spre autoizolare, spre reticență, îi sporesc agresivitatea.

Societatea primește acest feedback negativ și încearcă să găsească mijloace de a depăși impasul. Impunerea fermă a unor norme de conviețuire civilizată, dezvoltarea spiritului civic, implicarea în viața comunității, dezvoltarea unor uriașe complexe destinate petrecerii timpului liber, cu funcțiuni multiple, dar și cu un rol clar de socializare reprezintă tot atâtea încercări de a scoate individul din anonimat, de a-l obișnui cu traiul în marile aglomerații, de a-i facilita contacte firești cu semenii.

Afectarea echilibrului ecologic

Lumea animală s-a adaptat condițiilor de mediu, speciile reușind să conviețuiască unele cu altele pe aceleași teritorii fără a se distruge reciproc. Prădătorul nu vânează mai mult decât poate mânca, pentru că el însuși este favorizat de perpetuarea speciei pe care o vânează spre a avea hrana asigurată. Singura cauză a perturbărilor majore, cu excepția intervenției omului, sunt fenomenele climatice nefavorabile sau catastrofe imprevizibile (erupții vulcanice, incendii, cutremure etc.). Vechile comunități umane de vânători și agricultori se adaptaseră mediului într-un mod similar celui animal, conștientizând empiric faptul că resursele biologice ale arealurilor în care trăiau nu sunt nepuizabile. Suprapopularea a dus însă la o acțiune distructivă, globalizată, asupra mediului înconjurător din partea oamenilor. Exploatarea ilegală, goana după profit cu orice preț, lipsa de responsabilitate și de grijă față

de generațiile următoare, poluarea în exces, pescuitul și vânătoarea fără limite au provocat catastrofe ecologice cu consecințe dramatice asupra mediului înconjurător și, implicit, asupra viitorului omenirii. „Pustiind, orbită de vandalism, natura vie ce o înconjoară și o susține, omenirea civilizată se amenință singură cu ruina ecologică” (Lorenz 1973/1996, 30).

Lăcomia, ca manifestare patologică a agresivității în viziunea lui Lorenz, Fromm, chiar Adler, acumularea continuă și nesățioasă de bunuri ce depășesc cu mult necesitățile vitale și de confort ale unor oameni, oricât de sofisticate ar fi aceste nevoi, în paralel cu cealaltă formă de agresivitate – dorința de putere și exercitarea acestei puteri fără discernământ și fără scrupule, conduc la o acțiune distructivă, generalizată asupra mediului înconjurător, ce pune în pericol însăși supraviețuirea planetei. Încălzirea globală este doar unul dintre fenomenele cu care se confruntă astăzi omenirea, iar faptul că SUA refuză să ratifice Protocolul de la Kyoto, semnat de marea majoritate a statelor globului și menit să reducă emisiile poluante, nu poate fi disociat de poziția de mare putere, inclusiv sau mai ales militară, a lumii.

Ultimele decenii au marcat, însă, o puternică ofensivă a mișcărilor și inițiativelor ecologice, atât civice, cât și guvernamentale, dar mai ales la nivel internațional, care au dus la o reducere semnificativă a poluării planetei. Este un început optimist, însă marile probleme sunt departe de a fi rezolvate.

Atrofierea simțului de comuniune socială

Marile aglomerații urbane, dezvoltate sub imperiul necesității de a construi rapid locuințe pentru cât mai mulți oameni a dus la o urâțire malignă a vechilor orașe. Cartierele de blocuri anoste, identice, repetate la nesfârșit, fără personalitate, numite cu o ironie amară de către Lorenz ”baterii de grajduri pentru oamenii folositori” nu mai au nimic comun cu conceptul de casă tradițională. Urbanismul haotic, înghesuit, lipsit de orice eleganță, ieftin și rapid, dezvoltat asemenea unei tumori maligne, aneantizarea tradițiilor prin repetarea la nesfârșit a construcțiilor de prost gust au ca efect nemijlocit atrofierea simțurilor estetic și etic ale omului. Locatarul unei ”baterii de grajduri” se izolează instinctiv de ”tovarășii de suferință”. ”Oamenii nu pot și nu vor să intre în contact social «peste gard» cu vecinii, temându-se să nu-și vadă reflectată propria imagine disperată. Și în acest caz aglomerarea duce la însingurare și la indiferență față de celălalt”. (*idem*, 32-33) Blocurile identice, anoste, ce nu oferă o minimă intimitate necesară reflecției sunt o caracteristică a fostelor țări comuniste, ale căror lideri urmăreau imersarea cetățeanului în uriașa masă anonimă și obediență de ostași credincioși partidului.

Astăzi, în țările avansate situația s-a schimbat remarcabil, multe comunități locale fiind intens preocupate de aspectul așezărilor proprii, de conservarea patrimoniului istoric și de sporirea potențialului turistic, de creșterea generală a calității vieții. Este adevărat că aceste preocupări vizează mai ales centrele vechi sau turistice, pentru că marile cartiere de blocuri oferă prea puține șanse de a fi restructurate radical. Există însă multe de făcut pentru a-i apropia pe oameni. Chiar dacă standardul de viață crește, omul se obișnuiește repede cu el, iar teama de străini rămâne. Implicarea emoțională presupune mult mai mult decât simpla remodelare a habitatului; presupune o cultivare susținută a empatiei, a aceluși nobil sentiment de *comuniune socială* despre care vorbea Adler.

Competiția absurdă și noile frici ale individului

Alături de circuitele de reglare cu *feedback* negativ, menite să adapteze comportamentul indivizilor în funcție de stimulii externi, scopul final fiind menținerea speciei, există și mecanisme de reglare cu conexiune inversă pozitivă, care pot genera modificări singulare, în avalanșă, rezultatul final putând fi chiar distrugerea speciei. Un astfel de comportament nociv pentru specia umană este competiția acerbă, înverșunată a individului cu ceilalți semenii și cu sine însuși.

Omul modern se află într-o permanentă agitație, într-o permanentă și aberantă concurență cu semenii pentru a câștiga bani și timp (cele două noțiuni ajungând să fie percepute ca echivalente: *time is money*). Banii și timpul nu mai reprezintă mijloacele necesare pentru atingerea unui anumit scop, ci au devenit scopuri în sine, au devenit noile valori ale societății moderne. Mai grav este faptul că această goană contratimp după bani îi induce omului modern un sentiment tot mai acut de frică: "frica de a rămâne în urmă în cadrul întrecerii, frica de sărăcie, frica de a lua hotărâri greșite și de a nu face sau a nu mai face față întregii situații atât de stresante" (Lorenz 1973/1996, 39). Frica și stresul au înmulțit îngrijorător numărul cazurilor de boli coronariene și psihice și, în ultimă instanță, numărul deceselor premature.

În această agitație plină de frică, omul și-a pierdut una dintre calitățile sale esențiale: reflecția. Supus unui flux continuu de informații mincinoase, înfricoșat că orice ezitare îl poate scoate din aceasta competiție absurdă, individul nu mai poate să gândească la rece, să reflecteze asupra valorilor, asupra sensului vieții și astfel devine foarte vulnerabil și ușor de manipulat. Omul anonim și fricos reprezintă o pradă ușoară atât pentru marile companii ce reușesc printr-o avalanșă de reclame să-l convingă să cumpere produse inutile sau mult mai scumpe, cât și pentru propaganda politică.

O manifestare frapantă a acestei competiții stresante este "viciul de zgomot". Unii indivizi nu găsesc altă cale de a-și învinge complexul de inferioritate decât surclasarea semenilor prin nivelul de zgomot pe care îl produc. Agresivitatea lor înnăscută sporește în condițiile unor dezechilibre serioase ale mediului social. Suprapopularea, lipsa de norme și de legi clare, anomia generalizată, la care se adaugă sentimentul acut de frustrare pe care respectivii o resimt în cadrul acestei haotice competiții, sunt tot atâtea factori ce cresc comportamentul agresiv. Singura lor cale de autoafirmare, de autoimpunere, de dominare față de semenii este acest "viciu al zgomotului". Pentru că nu pot sau nu vor să "urle de disperare" în fața propriei mizerii umane, provoacă zgomot prin orice alte mijloace.

Aspectele aberante ale întrecerii pot fi puse la zid, dar competiția în sine este fundamentală pentru devenirea omului. Ea poate fi dirijată prin legi și norme specifice, care să limiteze excesele. O societate așezată, în care competiția se desfășoară pe o mulțime de planuri, nu doar pe cel al îmbogățirii rapide, poate inhiba, prin legile și normele pe care le impune, agresivitatea latentă sau manifestă a cetățenilor ori o poate canaliza spre manifestări acceptabile și chiar utile.

Triada existențială: plăcerea, confortul, moleșirea

Supraviețuirea individului și menținerea speciei umane sunt condiționate de o continuă adaptare la mediul exterior și la situațiile sociale pe care le traversează. Adaptarea se face prin acțiunea duală a circuitelor cu *feedback* pozitiv, care determină obișnuirea individului cu un anumit comportament ce îi este util și, respectiv, a

circuitelor cu *feedback* negativ, ce dezobișnuiesc individul de comportamentele care nu îi sunt folositoare, activând mecanismele de inhibare. Obișnuirea și dezobișnuirea sunt nemijlocit legate de senzațiile de plăcere, respectiv neplăcere (durere).

Freud (1920) susținea că principiul plăcerii motivează toate acțiunile omului. *Instinctul vieții* înseamnă, în esență, o neîntreruptă căutare a plăcerii. Înaintea lui, părinții utilitarismului, Jeremy Bentham și John Stuart Mill, identificau binele cu plăcerea și susțineau ca principiu moral fundamental al societății maximizarea binelui în folosul unui număr cât mai mare de oameni. Pentru Bentham (1798), căutarea plăcerii și evitarea durerii determină tot ceea ce face, spune și gândește omul.

Din perspectiva puternicei componente culturale dobândite, a comportamentului uman, plăcerea și neplăcerea sunt stimulate de acțiunea duală a recompensei și pedepsei. În general, plăcerea și neplăcerea, răsplata și pedeapsa, pot duce la fixări sau schimbări de comportament în funcție de valoarea raportului câștig-pierdere. Un animal, ca și un om, nu riscă să degere de frig pentru a căuta hrană, decât dacă e în pericol să moară de foame.

În cazul oamenilor, dezvoltarea accentuată a științei și tehnologiei, a societății în general, s-a axat pe eliminarea cât mai mult posibil a surselor de neplăcere. Obișnuința, dublată de inerție, îl face pe om să-și piardă treptat mecanismele filogenetice de adaptare la mediu. Consecințele sunt extrem de grave. Istoria oferă numeroase exemple de societăți sau de grupuri sociale cu o preocupare intensă pentru diversificarea și maximizarea surselor de plăcere, care au ajuns la o stare de autosuficiență, stagnare, decadentă, devenind astfel extrem de vulnerabile. "Oamenii vechilor culturi evoluate știau deja să evite orice situație de stimulare legată de senzația de neplăcere, expunându-se astfel la o periculoasă *moleșire*, care a dus probabil nu de puține ori la dispariția unei culturi." (Lorenz, 1973/1966, 50)

N-a fost întotdeauna așa. În vremuri imemorabile, conducătorii și înțelepții popoarelor au înțeles că evitarea neplăcerii poate avea consecințe dramatice, de aceea au încercat să limiteze plăcerile și să alterneze plăcerea cu neplăcerea. A apărut astfel noțiunea de *păcat*. Postul, spre exemplu, pe lângă efectele benefice asupra organismului, păstrează intactă plăcerea revenirii la consumul de carne.

În societatea contemporană, dezvoltarea exponențială a industriei farmaceutice, a celei producătoare de îmbrăcăminte, de bunuri de consum, dezvoltarea infrastructurii, extinderea utilităților, toate împreună ridică permanent gradul de confort al individului și îl obișnuiesc într-un asemenea grad cu plăcerea, încât până și această senzație dispare tocmai pentru că nu mai există senzația contrară, cea de neplăcere, la care să poată fi raportată. Rămâne doar o infinită plictiseală.

Mai mult, nu doar plăcerea dispare, ci și bucuria, acel sentiment extraordinar, resimțit cel mai adesea după un efort chinuitor, dar încununat de succes. "Această «moarte termică emoțională» pare să amenințe într-un mod cu totul special acele bucurii și suferințe ce decurg în mod necesar din relațiile noastre sociale, de legăturile noastre cu soții și copiii, cu părinții, rudele și prietenii." (*idem.*, 54)

Sporirea gradului de confort și, pe cale de consecință, diminuarea plăcerii rezultate din satisfacerea unor nevoi fundamentale, duce la apariția unor dorințe noi, a căror satisfacere să ofere plăceri noi. "Ființa umană este un animal volitiv și rareori atinge starea de satisfacție completă, iar când o atinge este pe termen scurt. Imediat ce o dorință este satisfăcută, apare încă una în prim plan și tot așa." (Maslow, 1954/2007, 70). Plictisit de confortul pe care îl consideră de la sine cuvenit, omul modern devine extrem de receptiv la cei ce îi propun noi stimuli, noi plăceri, noi bucurii. Sau noi

idealuri. Receptivitatea crescândă și fără discernământ a individului (și a maselor în general) față de “nou” este intens exploatată de specialiștii în manipulare, indiferent dacă interesele lor sunt de natură comercială sau politică.

O posibilă degenerare genetică

Dacă la nivel animal nu există mecanisme de contracarare a indivizilor *asociali*, menținerea speciilor fiind reglată de cei doi piloni fundamentali ai săi: mutația și selecția, la nivel celular și la nivelul societății umane, asemenea mecanisme există. Orice organism vertebrat dezvoltă anticorpi capabili să lupte împotriva celulelor “asociale”. În lipsa anticorpilor, tumorile maligne ar face ravagii. În cazul societății umane, din negura vremurilor s-a cristalizat o anume morală, comună în esență tuturor culturilor. Miticele *porunci*, pe baza cărora s-a dezvoltat morala, rezultă din reorientarea agresivității spre comportamente inhibitorii, comune în esență – și, firește, cu diferențe specifice - tuturor culturilor umane. Morala și prelungirea ei practică, etica, dezvoltate în sisteme de legi, impun izolarea și pedepsirea indivizilor asociali. Lorenz acuză doctrinele *pseudodemocratice* care susțin că nu exista o determinare filogenetică a comportamentului uman, ci doar culturală, consecința fiind o credință oarbă și absurdă în posibilitatea reeducării oricărui infractor. Fapt ce conduce la o sporire a toleranței justiției și, implicit, la o creștere a criminalității. El pledează pentru echilibru între cele două “*valori adevărate*: la «stânga» valoarea afirmării libere a individului, iar la dreapta valoarea sănătății sociale și culturale. Inumane devin numai excesele în *ambele* sensuri” (Lorenz, 1973/1996, 69). Din nefericire, opinia publică nu este condusă de rațiune, ci de sentimente, de emoții, fiind extrem de oscilantă în funcție de cei ce au putere mai mare e convingere. Curentele exclusiviste, extremiste, cu mare aderență la mase într-un anumit moment pot duce foarte ușor la fapte reprobabile și chiar la catastrofe umane. Mai mult, anihilând unele inhibiții înnăscute, pot duce chiar la decăderea genetică a speciei umane.

Un exemplu de mutație genetică periculoasă, în viziunea lui Lorenz, este „combinația ciudată între precocitatea sexuală și întinerirea permanentă” (*idem*, 75), întâlnite atât în cazul animalelor de casă, cât și în cazul omului modern. Nu este în nici un fel contestată importanța caracterului copilăros ca premisă a devenirii umane, în sensul apetenței pentru explorare, învățare, inovație, creativitate, ci anumite porniri negative determinate de alte păcate ale omenirii civilizate precum moartea termică a simțurilor. Astfel dorința de satisfacere imediată a plăcerilor, lipsa de responsabilitate sau lipsa de interes față de problemele semenilor marchează un infantilism nefast al omului modern. De cealaltă parte se afla bunul simț, responsabilitatea, respectul față de valorile tradiționale. Aceste caracteristici ale omului matur, reflectând comportamente de natură filogenetică și culturală, sunt în pericol de a fi pierdute în lumea modernă. Cele mai vulnerabile sunt tinerele generații expuse unor pseudo-valori, în numele cărora sunt chiar dispuse să lupte sau să se revolte. Câtă vreme nu se va trece la o revalorizare educativă energetică și susținută a pseudovalorilor, la demantelarea pseudodemocrației, pericolul decăderii genetice rămâne.

Acutizarea conflictului între generații

Selecția informațiilor ce merită a fi reținute în memoria colectivă a omenirii este diferită de cea efectuată filogenetic în cazul celorlalte animale și pentru faptul că omul reține foarte multe cunoștințe ce nu îi sunt neapărat utile, precum cele legate de

sporirea la maximum a gradului de confort sau a diverselor plăceri cu riscul morții termice a simțurilor sau chiar al degenerării genetice. Totuși, și în evoluția speciilor și în cea a culturii, criteriul de baza al selecției îl reprezintă verificarea repetată. Varianta aleasă va intra în moștenirea culturală a omenirii, devenind pe parcursul erelor istorice o normă unanim acceptată, o doctrină sau o credință. "După toate aparențele, chiar invențiile sau descoperirile, ce se datorează înțelegerii și explorării raționale, capătă un caracter religios, de ritual, dacă au fost transmise prin tradiție un timp mai îndelungat" (Lorenz, 1973/1996, 83).

Faptul că, în societatea actuală, dezvoltarea științei și tehnologiei poate induce ideea că este sau rămâne valabil numai ceea ce poate fi verificat științific sau înțeles pe cale rațională, restul trebuind să fie respins, duce la consecințe nefaste. Se pierd tradiții de o valoare inestimabilă pentru anumite culturi, fapt ce duce la vulnerabilizarea acestora. Pericolul este cu atât mai mare cu cât raționalismul arogant provoacă un conflict între generații, adesea marcat chiar de ură. Generațiile tinere, în viziunea lui Lorenz, ajung să le privească pe cele vârstnice, păstrătoare ale tradiției, chiar cu o ură caracteristică pseudospeciției culturale. Ca și cum tinerii și bătrânii ar face parte din două specii diferite și ireconciliabile. Eibl-Eibesfeldt (1975/2009, 48-49) este mai rezervat și mai realist: conflictul între generații este necesar, cu condiția să nu aibă un învingător. Vârstnicii reprezintă forțele conservatoare, care apără tradiția și asigură astfel punctul de sprijin, reperele unei societăți, precum și un valoros tezaur de experiență, care conferă siguranță și este util în soluționarea diverselor probleme ce apar în viața societății; tinerii reprezintă forțele progresiste, care aduc înnoirea și sunt dispuse să riște pentru găsirea unor noi soluții sau căi de dezvoltare. Victoria uneia sau altele din aceste forțe ar duce fie la osificarea societății, fie la instabilitate, ambele generatoare de vulnerabilități grave la adresa întregii societăți.

O altă cauză a pseudospeciției nefaste ce-i separă pe vârstnici de tineri este diminuarea legăturilor afective dintre părinți și copii în societatea modernă, unde adulții sunt mereu ocupați și într-o permanentă agitație competitivă, nemaiaivând timp să se ocupe de tinerele lor vlăstare. Legătura afectivă a copilului cu mama e grav perturbată, modelul patern e pe cale de dispariție, consecința fiind aceea că tinerii, frustrați de absența acestor legături determinate filogenetic și, în același timp, mânați de dorința instinctivă de a lupta pentru ceva, de a-și consuma energia, de a-și canaliza într-un fel agresivitatea, refuză cu violență învățătura bătrânilor, devenind extrem de receptivi față de diversele curente la modă – noi forme de ritualizare -, unele dintre ele extrem de nocive sau premeditat generate de maestrul manipulării.

Înnoirea și îmbogățirea unei culturi sunt necesități indubitabile, în timp ce negarea moștenirii tradiționale în favoarea unei culturi cu totul noi are cel mai adesea consecințe catastrofale și pentru individ și pentru societate.

Vulnerabilitate crescută la manipulare

Procesul de cunoaștere, în cazul omului, înseamnă lansarea de ipoteze asupra unor fenomene aparent de neînțeles, urmată de verificarea acestora. În general, acest proces se traduce într-o apropiere progresivă de realitate prin reactualizarea sau modificarea ipotezelor inițiale ca urmare a rezultatelor verificărilor. De multe ori, omul, din dorința de a-și satisface nevoia de cunoaștere și în lipsa materialului faptic sau a mijloacelor necesare verificărilor, acceptă drept valabile anumite ipoteze, și se raportează la ele ca la adevăruri absolute ce trebuie apărute, chiar cu vehemență,

împotriva oricăror contestatari. (Lorenz, 1973/1996, 103-105). Instinctul ierarhiei exprimat prin acceptarea relației înțelept-discipol, precum și instinctul apartenenței la un anume grup, manifestate prin dorința instinctivă de identificare cu membrii acestui grup, la nivel de comportament, trăiri și mod de a gândi, fac ca individul să-și cimenteze sistemul de credințe, doctrine sau adevăruri mai presus de orice îndoială dacă acestea îi sunt livrate de lideri carismatici și sunt împărtășite cu aceeași convingere de cât mai mulți dintre semenii săi.

Suprapopularea a dus la formarea unor mari mase de oameni care nu mai au timp de reflecție. Mai precis, reflexivitatea se reduce în principal la efortul continuu de satisfacere a necesităților proprii, imediate, vitale, pierzându-se din vedere contextul social general. De aceea, în mulțime, individul nu se mai comportă rațional, ci se lasă în voia impulsurilor primare ale mulțimii. În lumea modernă, dezvoltarea exponențială a mijloacelor de comunicare în masă nici nu mai face necesar contactul direct. Ele mențin coeziunea maselor și formează opinia publică. „La rigoare, masa se poate defini ca fapt psihologic, fără a mai fi nevoie să așteptăm ca indivizii să apară constituiți în aglomerație. Văzând un individ, putem ști dacă este masă sau nu. Aparține masei orice individ care nu-și atribuie valori – bune sau rele – din motive speciale, ci se simte «ca toată lumea» și totuși nu-i încercat de neliniști, ci dimpotrivă, se simte în largul său când se găsește asemănător cu ceilalți” (Ortega Y Gasset, 1991/2002, 51)

Marile mulțimi sunt cele mai receptive la îndoctrinare. Mai mult, împărtășirea în comun a unei doctrine de către foarte mulți oameni duce inevitabil la pseuospeția culturală. Cei ce nu aderă la doctrina în cauză sunt automat calificați drept eretici, dușmani, reacționari, asociali, ciudați etc., asupra lor revărsându-se inevitabilul șuvoi de ură.

În societatea de consum, unde piața face regulile, masele dezumanizate și uniformizate sunt o pradă sigură pentru marii producători, care le manipulează continuu pentru a-i face să cumpere noi produse *la modă* sau chiar produse de care nici nu au nevoie. Un exemplu dramatic și reprezentativ: publicitatea agresivă a rețelilor de fast-food, grefată pe starea de nesiguranță, incertitudine și vulnerabilitate a unor largi categorii de populație, a dus la o veritabilă *epidemie* de obezitate, cu efecte dramatice asupra stării de sănătate și speranței de viață pentru zeci de milioane de oameni. Fumatul, viciu încurajat prin bugete publicitare fabuloase, este responsabil, după unele statistici de moartea a circa opt milioane de oameni pe an.

Concluzii și speranțe temperate

Această perspectivă etologică, bazată în special pe analiza laureatului premiului Nobel Konrad Lorenz, relevă principalele probleme cu care se confruntă societatea postmodernă, caracterizată de supremația pieței și de distribuția riscurilor. Chiar dacă viziunea pare pesimistă, chiar cu accente fataliste, speranțe pentru depășirea unor pericole globale majore există. Chiar Lorenz observa, cu trei decenii în urmă, progresele vizibile în domeniul ecologiei, tendință ce se menține și se accentuează la nivel global, cu efecte benefice dar încă departe de a rezolva problema. De asemenea, sfârșitul războiului rece a marcat și încetarea aberantei curse a înarmării nucleare, ce pune în pericol însăși existența planetei. Problema, însă, nu este definitiv soluționată, câtă vreme anumite guverne totalitare sau dictatoriale sfidează reglementările internaționale și continuă diverse programe nucleare, potențând astfel stările conflictuale cu rezonanță în toată lumea.

Indiferent de perspectiva din care sunt identificate și analizate aceste pericole globale ale celei de-a doua modernități, demersul este necesar pentru a contribui la dificilul proces de conștientizare colectivă a acestor probleme – condiție obligatorie pentru conturarea unor inițiative, căi și programe de soluționare a lor.

Bogdan FICEAC

Bibliografie:

1. Adler, Alfred. [1927] (1991). *Cunoașterea omului*. București: Editura Științifică. (Trad. rom. Leonard Gavrilu)
2. Adler, Alfred. [1933] (1995). *Sensul vieții*. București: Editura IRI. (Trad. rom. Leonard Gavrilu)
3. Beck, Ulrich. [1986] (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications Ltd.
4. Bentham, Jeremy. [1789]. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Chapter I: On principle of Utility. <http://www.econlib.org/library/Bentham/bnthPML1.html>
5. Eibl-Eibesfeldt, Irenaus. [1975] (2009). *Agresivitatea umană*. București: ed. Trei. (Trad. rom. Vasile Dem Zamfirescu)
6. Fromm, Erich. (1983). *Texte alese*, Bucuresti: Editura politica. pp 396-449 : [1971] *La crise de Psychanalyse. Essais sur Freud, Marx, et la psychologie sociale*. Paris : Editions Anthropos ; pp 450-497 : [1973] *The Anatomy of Human Destructiveness*. Greenwich, Connecticut: Fawcett Publications, Inc. (Trad. rom. Nicolae Frigioiu)
7. Huxley, Aldous. [1932;1958] (2003). *Minunata lume noua. Reîntoarcere în minunata lume nouă*. Iași: Polirom
8. Lorenz, Konrad. [1973] (1996). *Cele opt pacate capitale ale lumii civilizate*. Bucuresti: Humanitas
9. Maslow, Abraham H. [1954] (2007). *Motivație și personalitate*. Iași: ed. Trei. (Trad. rom. Andreea Rauceanu)
10. Ortega Y Gasset, Jose. [1991] (2002). *Revolta maselor*. București: Humanitas
11. United Nations. (1999) *The World at Six Billion*. <http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf>